

पूर्वाध्यायद्वयोक्तमेवार्थप्रश्नोत्तराभ्यां निरूपयति एतच्छ्रुत्वेत्यादिना ॥ १ ॥ कथं नुत्यक्ताः भस्मीभूता ये देहास्तेषां तद्रूपेणैव पूर्वरूपेणैव दर्शनं कथमित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ अवीतियुग्मं सर्वेषां देवासुरमनुष्याणां कर्माणि कुर्वतां कर्मणां भोगमंतरेण कदाचिदपि विप्रणाशो नास्ति यथा स्वमेव शुभाशुभैः कर्मभिः शुभमशुभं वा स्वाभेदेहं प्राप्य तद्वारा कर्मफलं सुखदुःखादिकं भुक्त्वा कर्मोपरतौ सत्यांतं देहं संहरति जायते हस्तुतदानीं मविकृत एव तिष्ठति एवं कर्मजेषु मानुषादि देहेषु नश्यत्स्वपि हार्दाकाशस्थाः पित्रादि देहा अविनष्टा एव संति अत एवाथ य इहात्मानं मनुविद्य ब्रजं त्येतांश्च सत्यान् कामांस्तेषां सर्वेषु लोकेषु कामचारो भवति स य दि पितृलोककामो भवति संकल्पादेवा स्य पितरः समुत्तिष्ठंति तेन पितृलोकेन संपन्नो महीयत इति श्रुतिः सत्यानां पित्रादीनामुत्थानं दर्शयति ॥ ४ ॥ तदेतदाह महाभूतानीति भूतानां प्राणिनामधिपतेरीश्वरस्य संश्रयान्महाभूतान्यस्मदादि शरीरापेक्षया अविनाशित्वादियोगान्महाभूतानि हार्दाकाशस्थाः पित्रादयस्तस्यैव संबधान्नित्यानि कर्मजानितुभूतानि कर्मक्षये विलीयंत इति भावः तेषां च महाभूतानां नित्यानां शरीराणामनित्यैः शरीरैः सह संवासादात्म्येनावस्थानं संसारदशायामस्ति वियुज्यतां अनित्यानां नाशे तैः सह वियुज्यमानानां तेषां नित्यानां विनाशो नास्य जरयैतज्जीर्यति न वधेनास्य हन्यत एतत्सत्यं ब्रह्मपुरमिति

सौतिरुवाच एतच्छ्रुत्वानृपो विद्वान्हृष्टो भूज्जनमेजयः ॥ पिता महानां सर्वेषां गमनागमनं तदा ॥ १ ॥ अब्रवीच्च मुदा युक्तः पुनरागमनं प्रति ॥ कथं नुत्यक्तदेहानां पुनस्तद्रूपदर्शनं ॥ २ ॥ इत्युक्तः स द्विजश्रेष्ठो व्यासशिष्यः प्रतापवान् ॥ प्रोवाच वदतां श्रेष्ठस्तं नृपं जनमेजयं ॥ ३ ॥ वैशंपायन उवाच अविप्रणाशः सर्वेषां कर्मणामिति निश्चयः ॥ कर्मजानि शरीराणि तथैवाकृतयो नृप ॥ ४ ॥ महाभूतानि नित्यानि भूताधिपति संश्रयात् ॥ तेषां च नित्यसंवासो न विनाशो वियुज्यतां ॥ ५ ॥ अनायासकृतं कर्म सत्यः श्रेष्ठः फलागमः ॥ आत्मा चैभिः समायुक्तः सुखदुःखमुपाश्रुते ॥ ६ ॥ अविनाश्यस्तथा युक्तः क्षेत्रज्ञ इति निश्चयः ॥ भूतानां मात्मको भावो यथा सौ न वियुज्यते ॥ ७ ॥ यावन्न क्षीयते कर्म तावत्तस्य स्वरूपता ॥ क्षीणकर्मानरो लोके रूपान्यत्वं नियच्छति ॥ ८ ॥ नानाभावास्तथैकत्वं शरीरं प्राप्य संहताः ॥ भवंति ते तथानित्याः पृथग्भावं विजानतां ॥ ९ ॥

श्रुतेः तस्मात्कर्मजानां नाशेऽप्यकर्मजानां हार्दाकाशस्थानां पित्रादि देहानां विनाशात् पुनस्तद्रूपेण तेषां दर्शनं युक्तमेव ॥ ५ ॥ कथमेतदवाप्यते इत्यत आह अनायासेति प्रवृत्तिरूपं कर्म आयासकृतं तद्विपरीतं तु निवृत्तिरूपं कर्म अनायासकृतं तस्मादयं सत्यः श्रेष्ठश्च उक्तविधः फलागमो भवति एभिरायासयुक्तैः कर्मभिः ॥ ६ ॥ तर्हि कर्मसंबंधादात्मानं नश्यति नेत्याह अविनाश्य इति यद्यपि दुःखयोगात्मानोऽस्ति तथापि क्षेत्रज्ञात्मा तैर्दुःखैरविनाश्य एव अविकार्य एव असंगत्वात् वधस्य चाध्यासिकत्वात् अत्र दृष्टांतमाह भूतानामिति यथा सौ भूतानां अस्मदादि शरीराणां आत्मकः आत्मनः प्रतिकृतिर्दर्पणादौ प्रतिबिंबो दर्पणधर्मान्मलिनत्वादीननुकुर्वाणोऽपि तन्नाशान्नश्यति न वियुज्यत इत्यस्य न नश्यतीत्यर्थः एवं क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोगेऽपि दृष्टव्यं ॥ ७ ॥ यथा कर्मवैहारं भक्तमस्ति तावत्तस्य देहस्य स्वरूपता तत्रात्मत्वाध्यास इत्यर्थः कर्मक्षये तु देहांतरे आत्मत्वाध्यासो भवतीत्याह क्षीणेति ॥ ८ ॥ येनानाभावाः भूतैर्द्रियादयो भिन्नाः पदार्थाः शरीरं प्राप्य एकत्वं देवदत्तो हं यनुप्यपुत्र इति देहादिनादात्म्यं संहताः संप्राप्तास्ते एव भावादेहादीनामात्मनः पृथक्त्वं विजानतां योगिनां नित्याभावंति अज्ञानिनां ये अनित्याभावास्त एव ज्ञानिनां नित्यात्मरूपा भवन्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥